LIBRARY OF SCANFAN

Milliyet 'in "Kültür Mirasını Koruma" Kampanyasının Armağanıdır.

İSTANBUL'dan GÖREME'ye kültür mirasımız

19. FASİKÜL

"Doğu ile Batı arasında köprü işlevi gören Türkiye,
insanlık tarihinin en önemli olaylarına tanıklık etmiş ayrıcalıklı bir ülkedir.
Türkiye'nin bulunduğu topraklardan pek çok uygarlık geçmiş,
buraya mührünü vuran imparatorlukların etkisi sınırları da aşarak
Asya, Avrupa ve Afrika'ya, özellikle de mimarî alanda uzamıştır.
İnsanlığın ortak mirasını oluşturan çok değerli eserler bu toprakların himayesindedir.
Bunlar bizim belleğimizdir ve korunmaları hepimizin görevidir".

UNESCO
"İnsanlığın Kültür Mirası", 983

S.O.S GÖREME S.O.S

Göreme ve çevresi

Nezih Başgelen

UNESCO'nun İstanbul'daki koruma alanlarından sonra ağırlıklı olarak ele aldığı başka bir koruma bölgesi "Göreme ve Çevresi"dir. Bu yöre ile ilgili koruma projeleri, asıl Göreme Vadisi'nin dışında, Çavuşin ve Zelve Vadisi'ndeki dinsel yapıları da kapsamına almaktadır.

Bu yazı çerçevesinde bir hafta önce yörede yaptığımız inceleme gezisindeki gözlemlerimize de dayanarak "Asıl Göreme Vadisi" ile yakın çevresindeki tarihsel yapıları kısaca tanıtmaya koruma kapsamına alınanları daha ayrıntılı vermeye çalışacağız.

Kapadokya'daki diğer dinsel yapılar gibi Göreme ve yakın çevresindekiler de temelde Jerphanion'un sınıflaması ve sıralamasına göre ele alınmaktadır. Yazarın 1907 ve 1912 yıllarında bölgede yaptığı araştırmalardan sonra 1913-14 yıllarında yayınladığı "Les Eglises Rupesteres de Cappadoce" (Kapadokya'daki Kiliseler) adlı kitabı bu dinsel yapıların değerlendirilmesinde önemli bir kaynak eserdir.

Asıl Göreme Vadisi ve yakın çevresinde proje kapsamına giren 48 dinsel yapı vardır. Bu dinsel yapılar sırasıyla:

1- El Nazar (Ninnazar). Asıl Vadi ile Göreme (Avcılar) arasında yer alır. UNESCO projesinin Göreme ile ilgili afişlerinde yer alan bu yapıya ana yoldan sonra yaya gidilmektedir. Bir peri bacası konisi içine oyulmuş T planl. bir dinsel yapıdır. 10. yüzyıldan önce tarihlenen resimlerinde İncil'den sahneler ve aziz tasvirleri görülmektedir. Madalyonlarla süslü kemerlerinin dışında pek az bezeme vardır. Sütunlarının kaide ve başlıklarında da aynı bezemeler görülür. Oldukça tahrip olmuştur.

2- Jerphanion tarafından varlığı belirtilen bu yapıdan bugün bir iz yoktur.

2a- Saklı Kilise. El Nazar ile yol arasında vadiye hâkim bir noktada yer alır. Göreme'ye yaklaşık 500 metre uzaklıktadır. 1957 yılında bulunmuştur. Bulunana kadar girişi molozla kapalı kaldığından freskleri tahripten kurtulmuştur. 11. yüzyıla tarihlenen fresklerin hepsi kırmızı renktedir. Resimler doğrudan kaya yüzeyine yapılmıştır. "Çarmıha geriliş" ve "Çölde vaftizci Yahya" sahneleri ilginçtir.

3- Asıl vadiye gelmeden yolun hemen solunda yer alır. Tek nefli bir yapıdır. 9. yüzyılın sonuna tarihlenen erken resim örnekleri vardır.

4a- Yolun solunda Güllü Dere'ye bakan sırt üzerindeki volkanik konilerin arasındadır. 10. yüzyıl öncesi resim örnekleri olan tek nefli bir yapıdır.

4b- 4a'nın hemen yanında gene tek nefli, içinde ikonoklazm öncesi resim izleri olan bir yapıdır.

4c- İkisinin hemen arkasında Yunan haçı planlı büyük bir yapıdır. 11. yüzyıla ait resim örnekleri vardır.

5a- 10. yüzyılın ortalarına ve sonlarına tarihlenen fresk örnekleri bulunan, Yunan haçı planlı bir yapıdır.

6- 6a, aynı plana sahip ve 10. yüzyıldan önceye tarihlenen resim örnekleri olan yapılardır.

6b- İkisinin yanında tek nefli, içinde 10. yüzyıla ait bezeme ve resim örnekleri olan bir yapıdır.

7- Tokalı Kilise. Beşik tonozlu uzun bir mekândan enlemesine büyük bir nefe geçilmektedir. Kemerli dört sütun bu nefin doğusunda bir koridoru çevreler. Yapı çeşitli tarihlerde süslenmiştir. Beşik tonozda kırmızı ve yeşilin egemen olduğu ikonoklazm sonrası resimler, İncil'den alınmış zengin fresk şeritleri vardır. Kapadokya'daki kaya kiliseleri içinde İsa'nın hayatını tasvir eden en ayrıntılı resimler burada yer alır. Bunun yanı sıra Kapadokya piskoposu Aziz Basileus'un hayatına ait sahneler de vardır. Ana mekânda genelde kullanılan çivit mavisi renk yapıyı diğerlerinden ayıran bir özelliktir.

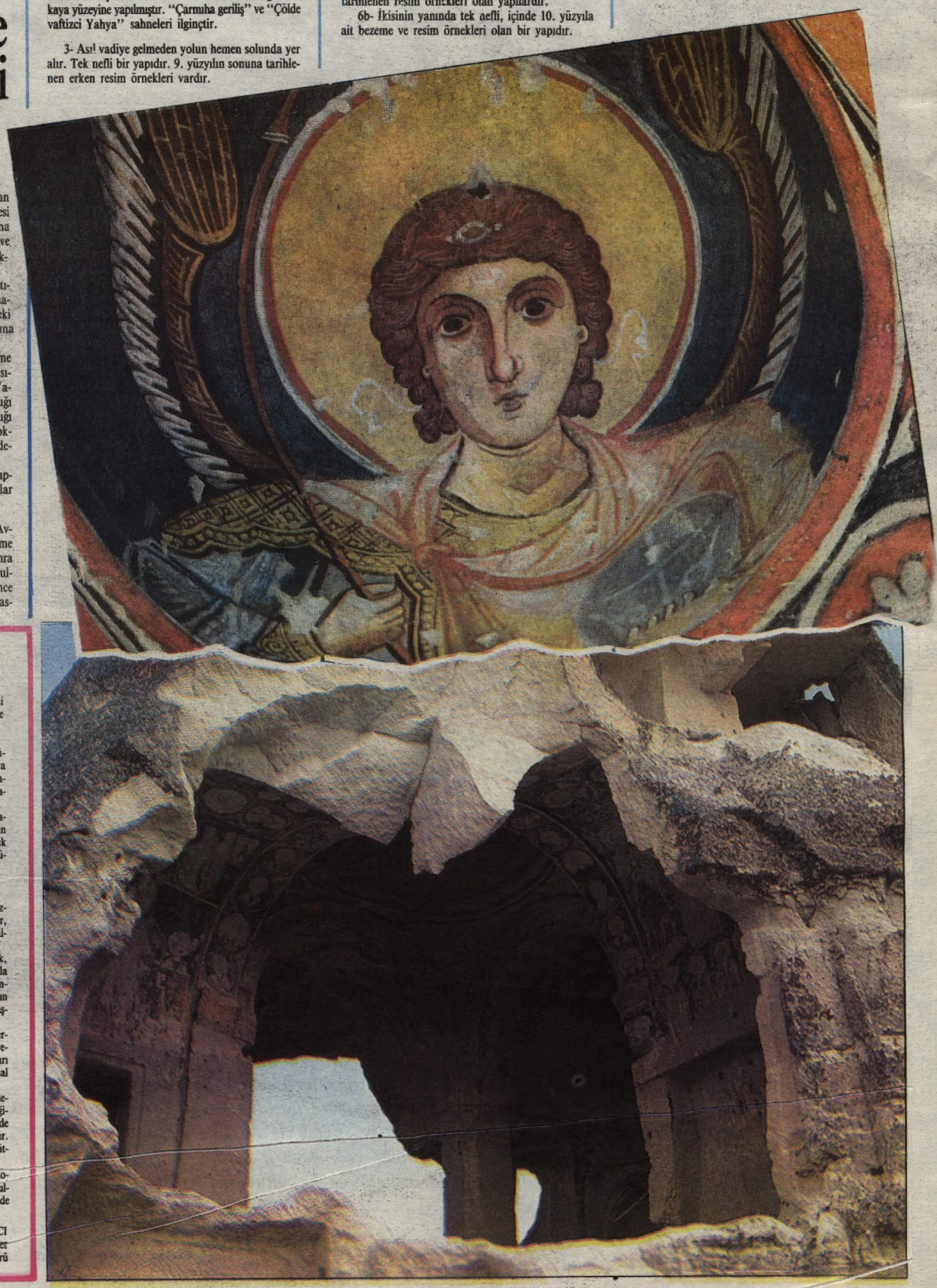

Göreme koruma projesi

Proje iki ana konudaki yapısal sorunların çözülmesi amaçlanarak birbirini bütünleyen iki ayrı proje olarak ele alınmıştır.

A— FRESK ONARIM ÇALIŞMALARI

1973 yılından itibaren (Bakanlığımız) Genel Müdürlüğümüz, UNESCO/İCCROM işbirliğinde sürdürülen kaya yapılarının iç yüzeylerini kaplayan duvar resimlerinin onarımı çalışmalar, UNESCO/ICCROM ve Türk uzmanları tarafından gerçekleştirilmektedir.

Bir yapının iç dekorasyonu fresk onarım çalışmaları tamamlanmıştır. (Tokalı Kilise) iki yapı iç dekorasyonunun consolidasyon çalışmaları bitmiş dördüncü yapının fresk onarım çalışmaları ise dört yıldır devam etmekte olup, önümüzdeki yıl tamamlanmış olacaktır.

B— GÖREME KAYA YAPILARININ YAPISAL SAĞLAMLAŞTIRMA PROJESİ

Göreme ve çevresi birçok özellikleriyle ülkemizin özgün çekim merkezlerinden biridir. Gerek doğal oluşumlar, gerekse insan eliyle oluşan kültür değerleri, hızla bozulmakta ve yok olmaktadır.

Bu bozulma ve yok olmanın nedenlerini saptamak, olumsuz gelişmeleri azaltmak ya da durdurmak amacıyla Türkiye Cumhuriyeti ile UNESCO arasında 1982 tarihinde imzalanan bir belge, yörenin doğal ve tarihî yapılarının korunmasına ve sağlamlaştırılmasına yönelik hizmetleri başlatmıştır.

Ülkemiz ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı çerçevesinde sürdürülecek çalışmalar ilk iki buçuk yıllık sürede UNESCO/UNDP ve Bakanlığımız ortak çalışmaları biçiminde yürütülecektir. Daha sonraki yıllarda "Ulusal Proje" olarak devam edecektir.

Proje hedefleri arasında, yörenin kültür ve doğal değerleri korunup, kullanıma hazırlanırken, bu konuda eğitilmiş ve uzmanlaşmış iş gücü kazanmak, korumanın yörede yaygınlık ve sürekliliğini sağlamak önde gelen hususlardır. Anılan projelerin gerçekleştirilebilmesi için Bakanlık bütçesinden her yıl gereken ödenek ayrılmaktadır.

Ayrıca, Ürgüp'te tarihî bir ev kamulaştırılmış ve restorasyonu tamamlanarak, projenin "Yerel Büro" amaçlı kullanımına tahsis edilen bir araştırma laboratuvarı niteliğinde teçhiz edilmek üzere hazırlanmaktadır.

Dr. Nurettin YARDIMCI
Eski Eserler ve Müzeler
Genel Müdürü

8- Tokalı'nın arkasında tek nefli, 10. yüzyıl öncesine ait resim örnekleri olan bir yapıdır.

9- Theotokos Kilisesi. Tokalı'nın arka kesiminde yer alan, tek nefli, 10. yüzyıl öncesine tarihlenen resim örnekleri olan bir yapıdır.

10- Daniel Kilisesi. Tek nefli, 11. yüzyıla ait resimleri olan bir yapıdır.

11- St. Eustathius Şapeli. İki nefli beşik tonozlu 10. yüzyıldan önceye tarihlenen ilginç freskleri olan bir yapıdır. Freskle rde kırmızı ve yeşil fresk renkler hâkimdir. Freskler içinde Elizabeth ile Vaftizci Yahya'yı gösteren sahne önemlidir. Hayvan motifli bezemesi Göreme'deki tek örnektir.

12- T planlı, 10-11. yüzyıllara ait bezemeleri olan bir yapıdır.

13- Açık Hava Müzesi'nin girişinin hemen solunda yolun kenarındadır. Tek nefli, döneminin erken bezeme ve resim örneklerine sahip bir yapıdır.

14- Aynalı Kilise. Asıl vadinin dışında, yola yakın bir yerdedir. 10. ve 11. yüzyıla ait resim örnekleri olan 3 nefli bir yapıdır.

15- Jerphanion tarafından T planlı olduğundan bahsedilen (T planlı olduğu bilinen) bu yapıdan bugün herhangi bir iz yoktur. İçinde 11. yüzyıla ait resimler bulunuyordu.

15a/b- Oldukça iyi durumda tek nefli yapılardır. İçlerinde 8.ve 9. yüzyıllara ait resim örnekleri vardır.

16- 11. yüzyıla ait resim örnekleri olan bir yapıdır.

17- UNESCO koruma projesine alınan Kızlar Manastırı'nın içinde yer alan bir dinsel yapıdır. Kızlar Kilisesi olarak bilinen yapı ilginç bir mimariye sahiptir. İçinde 11. yüzyıla tarihlenen bezeme ve resim örnekleri vardır. Kapalı Yunan haçı planlı yapının ikonastasis bölümü ilginçtir. Yapının içinde bulunduğu manastır konisi gün geçtikçe tahrip olmaktadır.

18- 11. yüzyıla ait resim örnekleri görülebilen geniş bir yapıdır.

19- Elmalı Kilise. Canlı renkli freskleriyle vadinin en önemli yapılarından birisidir. Dört sütunlu, çapraz tonozlu, haç planlı, merkezî kubbeli bir yapıdır. UNESCO projesi içinde yer almaktadır. Duvarlarında 11. ve 12. yüzyıllara ait freskler vardır. Fresklerin döküldüğü yerlerde altta İkonoklazm dönemine ait bezemeler vardır. Fresklerin konuları İncil'den ve İsa'nın yaşamından alınmıştır. Yapının adı, çökmüş olan esas girişin önündeki elma bahçesinden gelmektedir.

20- Elmalı Kilise'nin arka kısmında iki sütunlu, çapraz tonozlu, haç planlı bir yapıdır. Burası da UNESCO projesi kapsamına alınmıştır. İkonoklazm döneminde yapılmış kiliselerin tipik örneklerinden biridir. Duvarları kırmızı bezemeler ve sembolik figürler ile süslüdür. Apsis'in içinde, İsa, girişin tam karşısın da aksial simetrik olarak Aziz George ve Aziz Thedor'un yılanı öldürmesi canlandırılmıştır. Hemen yanında Meryem Ana ile kucağında İsa'yı gösteren başka bir fresk vardır. Yapı adını daha sonra yapılmış Aziz Barbara resminden almaktadır. Ana kubbenin üzerindeki 30 cm'li

21- Katherina Kilisesi: Barbara Kilisesinin tam karşısında, içinde 11. yüzyıla ait bezeme ve fresk örneklerinin görülebileceği haç planlı bir yapıdır.

21a/b/c- İlki Katherina Kilisesi'nin solunda diğerleri ise tam karşısındaki kesimde yer alır. İlki ve sonuncusu tek nefli ikincisi ise haç planlıdır. İçlerinde 10. ve 11. yüzyıllara ait olan bezemeler görülür.

22- Çarıklı Kilise. Karanlık Kilise'nin arka kesiminde demir merdivenlerle çıkılan bir yapıdır. Ön bölümü yıkılmıştır. İki sütunlu, çapraz tonozlu, kapalı haç planlı bir yapıdır. 11. yüzyıla tarihlenen freskleri Elmalı ve Karanlık kilisedekileri andırır. İsa'nın doğumu, vaftiz edilmesi, İsa'nın görünmesi, Lazarus'un dirilişi, Kudüs'e gidiş, ihanet, çarmıha geriliş, mezarı başında kadınlar, Araf'ta vegöğe çıkış sahneleri canlandırılmıştır. Bunun yanı sıra Tevrat'tan alınmış İbrahim'in konukseverliği sahnesi başka kiliselerde benzerlerine pek rastlanmayan bir özelliktir. Yapı, adını İsa'nın göğe yükselişi sahnesinin altındaki çarığı andıran ayak izlerinden almaktadır.

23- Karanlık Kilise. Göreme yöresinde freskleri en iyi korunmuş yapılardan birisidir. (Dört serbest destekli haç planına sahip bir yapıdır) İncil'den alınan sahneler, öteki kilisedekilerin tersine burada kronolojik bir sıra izlemez. Tebşir, Bethlehem'e gidiş, doğum, vaftiz, transfigürasyon, Lazarus'un dirilişi, Kudüs'e gidiş, son akşam yemeği, ihanet, çarmıha geriliş, mezarda kadınlar, Araf, göğe çıkış sahneleri daha canlı ve ayrıntılı olarak resmedilmiştir. Yapı, içi çok karanlık olduğundan bu adı almıştır. Bu özellik freskle rin korunmasında önemli bir etmendir. Son yıllarda onarıma alınmıştır. Ziyarete kapalıdır.

24- Kaya içine oyulmuş tipik bir manastır yemekhanesidir.

25- İçinde 10-11. yüzyıla tarihlenen fresk örnekleri olan haç planlı bir yapıdır.

26- 25 ve 27 no'lu yapılar arasında bugün bir dizi kayanın içine oyularak çeşitli amaçlarla kullanılmış mekânlar yer almaktadır. Ancak burada olması gereken ve Jerphanion tarafından bahsedilen 26 no'lu yapıdan bugün bir iz yoktur.

27- 11. yüzyıla ait fresk ve bezeme örnekleri vardır. Kırmızı renkler hâkimdir. Apsis'de İsa'yı gösteren bir resim vardır. İkonostasisi sağlamdır.

28- Yılanlı Kilise. İki odadan oluşan uzunlamasına bir plan gösterir. Ön kısım beşik tonozlu, arka kısım ise düz tavanlıdır. Kesme taş örgüsünü taklit eden kırmızı aşı boyalı bezemeler vardır. 11. yüzyıla ait freskler doğrudan duvar üstüne yapılmıştır. Girişin karşısında elinde kitap ile İsa, sol duvarda büyük bir haçın iki tarafında İmparator Konstantin ile Helena resmedilmiştir. Hemen yanında Aziz George ve Aziz Theodor'un yılanı öldürmesi canlandırılmıştır. Karşıda önünde bir fidan bulunan çıplak Onophrios, havarilerden Thomas, bir elinde kitabını tutan, öteki eliyle takdis eden Basileos görülür.

29- Kılıçlar Kilisesi. Kılıçlar Vadisi'nde Göreme Vadisi'nden, 600-700 m. uzaklıktadır. UNESCO projesi içine alınan yapılardan biridir. Çapraz tonozlu haç planlı bir yapıdır. Yapının ön bölümü yıkılmıştır. İç mekân freskleri oldukça zengindir. Sahneler realisttir. 10. yüzyıldan önceye tarihlenen resimlerde İsa'nın çocukluğu, mucizeleri, passion, göğe çıkışı, Meryem'in mezara konulması canlandırılmıştır. Aziz resimleri çok iyi bezenmiştir.

29a- Resimler 10. yüzyılın sonuna tarihlenir. Haçplanlı bir yapıdır.

30- Kılıçlar Kilisesi'nin yakınında tipik bir yemekhane yapısıdır.

31- Tek nefli, 11. yüzyıla ait resim örnekleri olan bir yapıdır.

32- Haç planlı, içinde 11. yüzyıla ait resimler olan diğer bir yapıdır.

33- Kılıçlar Vadisi'ne gelmeden yamaçta yer alır. Buradan vadi çok güzel görünür. Vadiye giden patikanın hemen üzerinde tüneli andıran dar bir geçitle kiliseye ulaşılır. Göreme yöresinin her yönüyle en güzel yapılarından birisidir. Özelikle fresklerin renkleri çok canlıdır. Apsislerde Meryem ile Vaftizci Yahya arasında İsa tasvir edilmiştir. Figürlerin hemen hemen çoğu yazılıdır. İncil'den sahneler realist bir anlayışla canlandırılmıştır. Yapı erozyon nedeni ile yıkılma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Bu nedenle de uzun bir süredir ziyarete kapanmıştır.

34a/b- Çarıklı Kilise ile Kızlar Manastırı arasında yer alan, içlerinde 10 ve 11. yüzyıla ait bezemelerin olduğu haç planlı yapılardır.

NOT: (Dinsel yapıların numaralandırılmasında G. de Jerphanion'un 5 ciltlik "Les Eglises Rupestres en Cappadoce" adlı eserindeki 1/10.000 ölçekli harita temel alınmış,daha sonraki araştırma ve yayınlarda ilâve edilmiştir.)

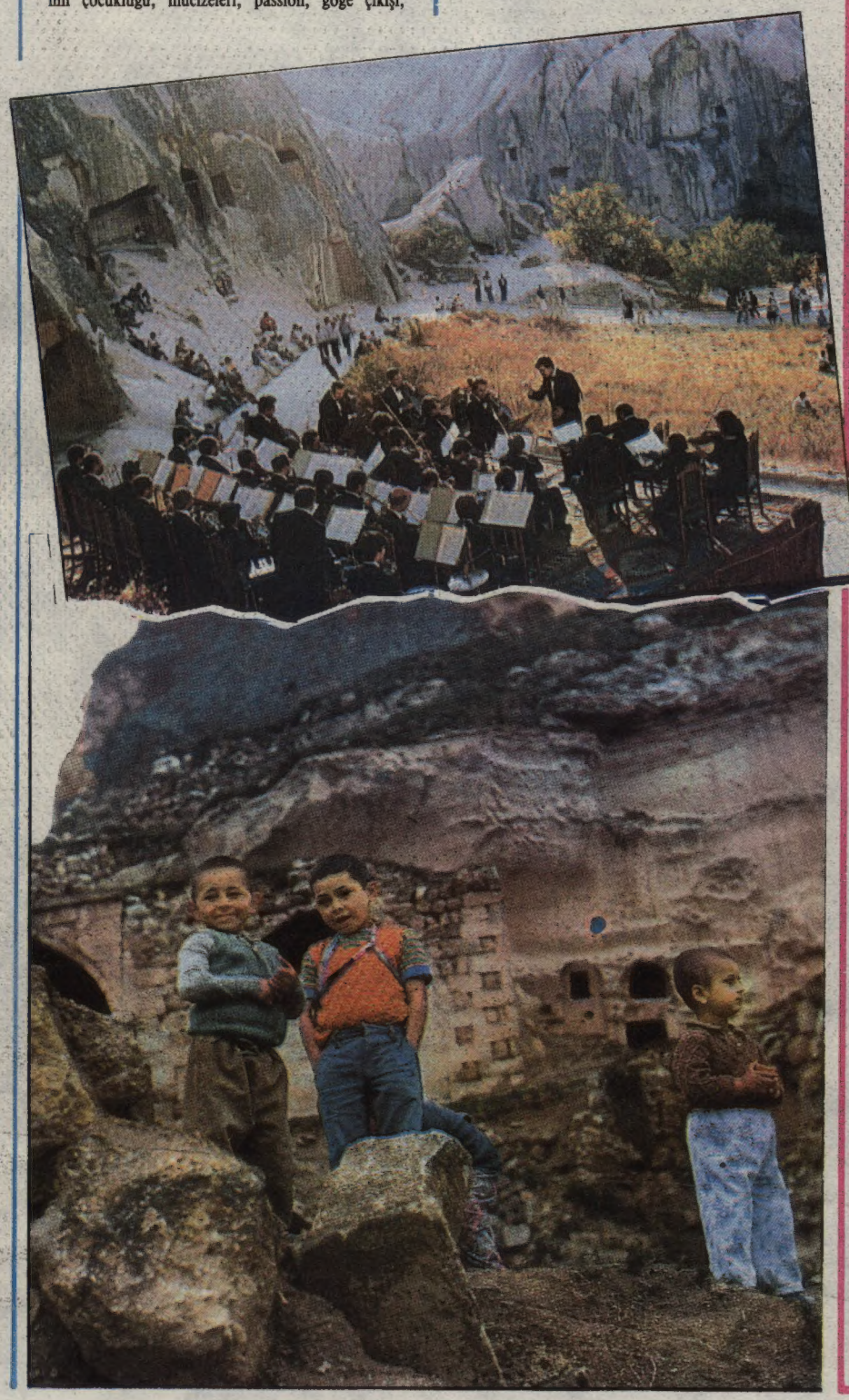

ÜLKEMİZ DOĞAL ve KÜLTÜREL VARLIKLARI KORUMA ÖRGÜTÜ:

Besim ÇEÇENER
Mimar

Ülkemiz Doğal ve Kültürel Varlıklarını Koruma Örgütü'nü genel anlamda ele almak için, her şeyden evvel, çağdaş korumanın içeriğini ve boyutlarını bilmek gereklidir.

Çağımızda kültür varlığı koruması belgeseldir. Yaşayan veya yok olmuş uygarlıkları yaratan toplumların tüm katlarının sosyal, ekonomik ve dar anlamda kültürel belgelerini doğru olarak ortaya koymak ve korumaktır. İnsanın yarattığı ve uygarlığın gelişimine katkıda bulunan her şeyin örneklerini korumaktır. Salt egemen sınıfların sosyal, ekonomik ve kültürel düzeylerinin belgelerini koruyan eski koruma anlayışına karşın, çağdaş koruma, toplumun en alt düzeyindeki katların yaşantısını da belgelemeyi baş amaç kabul etmiştir. Taşınır ve taşınmaz kültür varlıkları yanı sıra, örf, âdet ve geleneklerin korunmasını savunur.

Doğal varlıkların korunması ise çağımıza özgü bir sorundur. Sanayileşme ve onun getirdiği hızlı kentleşmenin yarattığı çevre kirliliği ve tahribi, doğa güzellikleri, garipilikleri ile ender bulunan doğa varlıklarının korunmasını zorunlu kılmıştır.

Koruma olayındaki bu çeşitlilik, koruma örgütü kadrosunun da çeşitli disiplinlere sahip kişilerden ve kuruluşlardan oluşmasını getirmiştir. Eğitimden coğrafyaya, şehircilikten hukuka kadar bilinen tüm bilim dallarını içeren bu alanda, devlet kuruluşları kendi ilgi sahalarında olaya katılma zorundadırlar. Bir Sanayi Bakanlığı'nın çevre korunmasına ilgisiz kalması düşünülemez. Bir İmar ve İskân Bakanlığı, doğal ve kültürel varlıkların korunmasında Kültür Bakanlığı'ndan daha çok sorumludur. Bir Millî Eğitim Bakanlığı, korumanın her şeyden evvel bir eğitim sorunu olduğu bilincinde olmalıdır. Karayolcu, doğa ve kültür varlığı söz konusu olunca, katı faydacı tutumundan ödün vermeyi bilmelidir. Günümüz insanın yaşam hakları, doğa ve kültür varlıklarının yok edilmesinin özürü olamaz. Bu varlıklar günümüz kuşaklarının olduğu kadar, gelecek kuşakların da malıdır. Hatta tüm insanlığın malıdır.

Üzüntü ile söylemek gerekir ki, ülkemizde dün olduğu gibi, bugün de koruma olayı çağdaş bir içeriğe ve politikaya sahip olamamıştır. 1848 yılında Topha ne Müşiri Fethi Ahmet Paşa ile, bir müzecilik anlayışı içinde, başlayan kültür varlıkları korumamızın, günümüzde de bu müzecilik anlayışından kurtulduğunu söyleme olanağı yoktur. Uzun süre Millî Eğitim Bakanlığı'na ek görev olarak verilen kültür varlıkları koruma görevinin, son yıllarda Turizm Bakanlığı'na verilmesi, olaya ne ölçüde yanlış baktığımızın kanıtıdır. Kültür varlığını müzelik eşya, müzeyi ise, altın yumurtlayan tavuk olarak görmekten cayma zamanı gelmiştir. Bugün, özellikle, taşınmaz kültür varlıklarının kullanılarak korunması, çağdaş bir kabuldür. Eski kent ve kent köşelerinin günümüz konforu ile donatılarak olduğu gibi korunması, bir toplumun tüm katlarının sosyal, ekonomik ve kültürel düzeylerinin belgesini saklamak anlamını taşır. Kuşkusuz, bu tür bir koruma malî portesi en ucuz ve uygun korumadır.Sorun, bu boyutta ele alındığında, çözümün Kültür ve Turizm Bakanlığı'dan beklenemeyeceği de açıkça ortaya çıkar. Çözümün çok önemli bir bölümü, fizikî planlama olayı içindedir. Yânî, İmar ve İskân Bakanlığı sorumluluğundadır.

Doğal varlıkların koruma yetki ve sorumluluğunun da Kültür ve Turizm Bakanlığı'na verilmesi, yanlış bir tutumdur. Bünyesinde doğa bilimlerinden anlayan tek uzman bulunmayan bu bakanlığın, kentsel ve kırsal alanlardaki korunması gerekli doğal varlıkları saptaması dahi olanaksızdır. Oysa, bu konuda çok deneyimli bir Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığımız ve bu bakanlık içinde çok yetenekli uzmanlarımız vardır.

Sonuç olarak; ülkemiz doğal ve kültürel varlıkları korumasının yıllardır tek bakanlığa bırakılmasının koruma olayındaki en büyük temel yanlışlığımız olduğu söylenebilir. Sorun: İlgi sahaları ayırımı yapılmak kaydı ile, yetki ve sorumluluğun Kültür ve Turizm Bakanlığı, İmar ve İskân Bakanlığı ile Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı arasında bölünmesi ve diğer kuruluşların katkıda bulunmasıyla çözümlenebilir.

BİR TANIĞIN SEYİR DEFTERİNDEN

Göreme halkı ne diyor?

"Küçükken mağaralara girer, oyun olsun diye duvardaki resimleri taşlar, insan resimlerinin gözlerini oyardık."

"Gezmeye mi geldiniz?" sorularına, Göreme'de UNESCO'nun görevlisi olarak bulunduğumu belirtip UNESCO'nun kurtarma projesi ile ilgili kısa açıklamalar yaptığımda, birçok insanın "küçükken mağaralara girer, oyun olsun diye duvardaki resimleri taşlar, insan resimlerinin gözlerini oyardık. Ne bilelim, cahillik işte. Sonra sonra dünyanın her bir yerinden birçok insanın sırf buraları gezmek, buradaki resimleri görmek için uzaklardan geldiklerini gördük. Para getiren bir iş olduğunu görünce yavaş yavaş bunların değerini anladık", türünden itiraflarda bulunduklarına tanık oldum.

Göreme ve yöresindeki kurtarma ve koruma çalışmaları hakkında insanların neler düşündükleri konusunda birkaç söz söylerken, kurtarma ve koruma kapsamına giren veya kapsamının dışında kalan eski eserlerin farklılığı ile insanların bu eserler ile olan farklı ilişkilerinden söz etmek gerekiyor. Kurtarma ve koruma kapsamına alınan bölge ve yapılar önem sırasına göre şöyle: Aziz Teodosius Kilisesi, El Nazar Kilisesi, Çavuşin Kilisesi ve çevre mağaraları, Zelve Vadisi'ndeki sit alanı ve yapıları, Kılıçlar Kilisesi, Elmalı ve Azize Barbara Kiliseleri ve Kızlar Manastırı. Sıraladığımız bölge veya yapıların her biri farklı kurtarma ve koruma önlemleri gerektirmektedir. Kimisi Aziz Teodosius Kilisesi'nde olduğu gibi kaya parçalarının kopmasını önlemek için yapısal güçlendirme, kimisi El Nazar Kilisesi'nde olduğu gibi fotogrametrik bir tarama, kimisi ise, Çavuşin Kilisesi'nde olduğu gibi yarıklardan içeri giren yağmur suları veya Zelve Vadisi'nde olduğu gibi depremden ve doğal etkenlerden korunmayı bekliyor. Yerel halkın bu tür bozulma ve hasarlara kayıtsız olmadığını, bu konuda geliştirdikleri kendilerine özgü anlatımlardan anlıyoruz. Örneğin yıkılmak için "uçmak", rutubet almak için "keres almak", Saklı Kilise örneğinde olduğu gibi çamur ile dolmak için "millimek" gibi ifadeler kullandıklarını görüyoruz. Ancak yörenin böyle şekillenmesine neden olan yağmur, rüzgâr gibi doğal etkenler bugün peri bacalarını tehdit etmekte ve yörenin simasını bozmaya yönelmektedir.

İnsanlara fazla açıklama yapmadan dış koruma veya kurtarmadan söz edildiğinde insanlar biraz konuyu yakından bilmediklerinden, biraz da her şeyin korunmasını arzuladıklarından "acaba bütün vadiyi uçaktan, özel bir madde püskürterek mi koruyacaklar? Kimbilir?" gibi yorumlarda bulunuyorlar. Duvar resimleri konusunda ise, "Hangi biri ile baş edecekler, yörede 300-400 kilise" var diyerek, bu işin altından kalkılamayacağını vurgulama eğilimi gösteriyorlar. Bu tür yorum veya kanılara yol açan başlıca neden, insanların kendilerini yakından ilgilendiren bir konu hakkında gereken bilgiyi edinememiş olması. Nerenin nasıl ve neden seçildiği konusunda insanların kafasında bir soru işareti varken, bir yandan da bölge dışında kalan yörenin insanları "bakın bizim köyde şu var bu var" diyerek bunların değerlerinin korunmaya alınan yerlerden farklı olmadığına işaret etmekte ve biraz da küskün bir edâ ile, "Niye bizim bölgemizi seçmediler?" gibi sorular sormakta.

Tabiî, kurtarma ve koruma konularına gösterilen ilgi veya tepki, insanların bu eski eserler ile nasıl bir bağlantıya sahip olduklarıyla yakından ilgili. Genellikle yörede tarihî eserlerin değerinin turizm sektörünün yöreye getirdiği veya getireceği ekonomik hareketliliğe bağlı kalarak kavrandığını gözledik. Turizmden doğrudan doğruya etkilenmeyen ve eski eser hüviyetini kazanmış bir yerde oturanlar, yeni gelişmeleri az çok tepki ile karşılamakta. Bu tepkilerinde de toptan haksız değildirler. Çünkü tescil yapılmış ve eski eser kapsamına alınmış bir yapıya bırakın çivi çakmak, badana yapmak bile yasak. Bir kez Eski Eser ve Anıtlar Yüksek Kurulu Tescil Şubesi'nden uzmanlar gelip, alanda inceleme yapıp da hazırladıkları rapor kurulda onaylanınca, yapı eski eser hüviyetini kazanmış oluyor ve içinde oturanların elini kolunu bağlıyor. Nitekim yakında ailesine yeni bir gelin girecek bir Ürgüplü "bize, yapma, etme, hiçbir şeyi değiştirme diyorlar ama oğlum yetişti, evi böleceğim. Eh, gelinle aynı yerde yatamam ya" diyor. Yeni çiftin başka bir yerde oturmasını söylediğimizde ise, "Nerede? Hangi parayla?" cevabını alıyoruz.

Bir de tescili yapılmamış veya eski eser kapsamına alınmamış yerlerin öyküsü var ki, bunlar kimi zaman vahim boyutlara ulaşmakta.

Eski eser konusunda "başının belâya" girmesini istemeyen bazı vatandaşların kimi zaman tescil yapılmasından önce evdeki duvar resimlerini alelacele sökmek, yok etmek gibi "köktenci çözümlere" başvurdukları görülmüş. Tahmin edileceği üzere, insanlara rağmen düzenlenecek ve uygulanmak istenecek herhangi bir kurtarma veya koruma çalışmasının, bırakın başarı ile sonuçlanmasını, tahribatları kamçılayacı bir önlem haline dönüşmesi bile beklenebilir. İnsanlar Zelve gibi vadilerin korunmasını gayet iyi karşılarken, bu işler köylerin içine sızmaya başladı mı hafiften irkiliyorlar. İrkiliyorlar çünkü ufukta alternatifsiz yasaklar görüyor gibi oluyorlar. Zelve kapısında bir bekçisi olan öğrencisiz bir mektep. Oysa iskân edilmiş bölgelerin insanları hızlı bir değişim gösteren toplumun çocuklarının yaşadıkları, dolayısıyla da kendileri ile birlikte çevrelerini değiştirdikleri yerler. Buraları elbette şu veya bu şekilde değiştirecektir. Önemli olan geçmişten bugüne bize miras kalan bu güzellikleri tahrip etmeden, ahengi bozmadan çevreyi değiştirmek, bu konuda insanları ikna etmek ve onlara bu konuda yol göstermek. Bu konuda Üçhisarlı rehber İrfan Ölmez "Çavuşin'de fotoğraf çekerken görüntüye telleri ve televizyon antenlerini sokmamak için çok uğraşıyorum. Özellikle bu durumlarda çevrenin ne kadar çirkinleştiğini fark ediyorum. Aynı şey bizim orada su depoları ile oldu. Su depoları yaptırdık, manzarayı bozdu, şimdi de bunları daha iyi bir yere yerleştirmek için uğraşıyoruz. Evler, deseniz aynı. Uyumsuz. Mimarlar bize hayvanımızı her şeyimizi yerleştirebileceğimiz bir-iki ev göstersin, işimize geleni seçelim. Buranın ahengini bozmayacak kepes taşı, sarıtaş gibi malzemeler var. Doğrusunu isterseniz bu yöre ile ilgili bilgileri ilk olarak gezdirdiğim turistlerden öğrendim. Okulda bize bir sürü şey öğrettiler, fakat buranın tarihî ve sanatı hakkında çok az şey anlattılar. Biz yapıları ihtiyaçlarımıza göre kullanırız, samanlık lâzımsa samanlık olarak, ahır lâzımsa ahır olarak kullanırız. İnsanların günlük yaşantılarını sürdürebilmelerini sağlayarak onların rahatını bozmadan çalışmalarınıza çekmek lâzım" diyor.

Şimdilik bu çalışmalar ister istemez resmî kuruluşlar aracılığı ile yürütülüyor. Böyle olunca da bu kuruluşların getirdiği ve uyulması zorunlu olan bazı kural ve ilkeler ortaya çıkıyor. Alınan kararlarla çelişen resmî kaynaklı uygulamalar bu kurtarma ve koruma çabalarının inanırlığını sekteye uğratıyor ve insanlar, "Siz ne diyorsunuz, sit alanı ilan edilen yere Kültür ve Turizm Bakanlığı otel yapımı için kendisi kredi veriyor" veya Ürgüp-Çavuşin yolundaki Âfet İşleri'nin yaptırdığı, çinko kaplı boş evleri kast ederek, "Bizim usulsüz yaptığımız evler onlardan kötü değil" diyorlar.

Bir anlamda çelişkili uygulamalara tanık olan insanlar beterin beteri örneklere başvurarak yaptıkları kıyaslamalar ile kendi tahribatlarını savunurken haklılık kazandıklarına inanmaya başlıyorlar ve her türlü karar veya projeye kısa ömürlü fani tasarılar gözü ile bakıyorlar. "Ama bakın bu iş ciddi, UNESCO meteoroloji malzemesi gönderecek, hatta göndermiş" denince, "Bu malzeme bir türlü gelmiyor, sözde burası için bir araba gönderdiler, oysa çalışma biter bitmez arazi arabasını bütün kış Ankara'da kullanıyorlar" gibi yorumlarla karşılaşıyorsunuz. Bunlar belki ayrıntı, fakat önemli ayrıntılar, çünkü insanların yapılan işleri veya vaadedilen projeleri algılamalarını etkiliyor. Bütün eğrileri, doğrulardan ayırmak olanaksız, ancak yöre halkını gelişmelerden adım adım haberdar ederek daha çok ilgi, güven ve umudun sağlanacağına kuşku yok. Örneğin nereye ne kadar harcama yapılması öngörüldüğünü, hangi malzemelerin nerelerde ne zaman kullanılacağına, hangi onarım işinin ne zaman başlatılacağı gibi bilgilerin insanların gözünün önünde bulunmasını sağlamak, bu projelerin kamuoyunda karamsar ve aslı astarı olmayan yorumlardan arınmasını sağlayacaktır. Gelişmeler konusunda herhangi bir kuşkuya sahip olanların belki de yüreklerine su serpilecektir. Göreme projesi kapsamına alınan yerlerin onarımı için toplam 175 milyon TL.- (500 bin dolar) harcanması öngörülüyor. Bunun 125 milyon TL.'sı (360 bin doları) Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca sağlanacak. UNESCO'nun uzman ve teknik araç-gereç konusundaki yardımları ve maddî katkıları, insanlarımız, özellikle yerel halkın katılımı ve çabaları ile sihirli bir değnek olabilir. Yeter ki malzemelere, yardımlara sahip çıkalım, sahiplenelim, olanaklarımızı, tanınan fırsatları değerlendirelim.

S.O.S 5 KITA'DA S.O.S

Laferriere Hisarı - Gamsız Saray - Les Raminers Kalesi (Haititi)

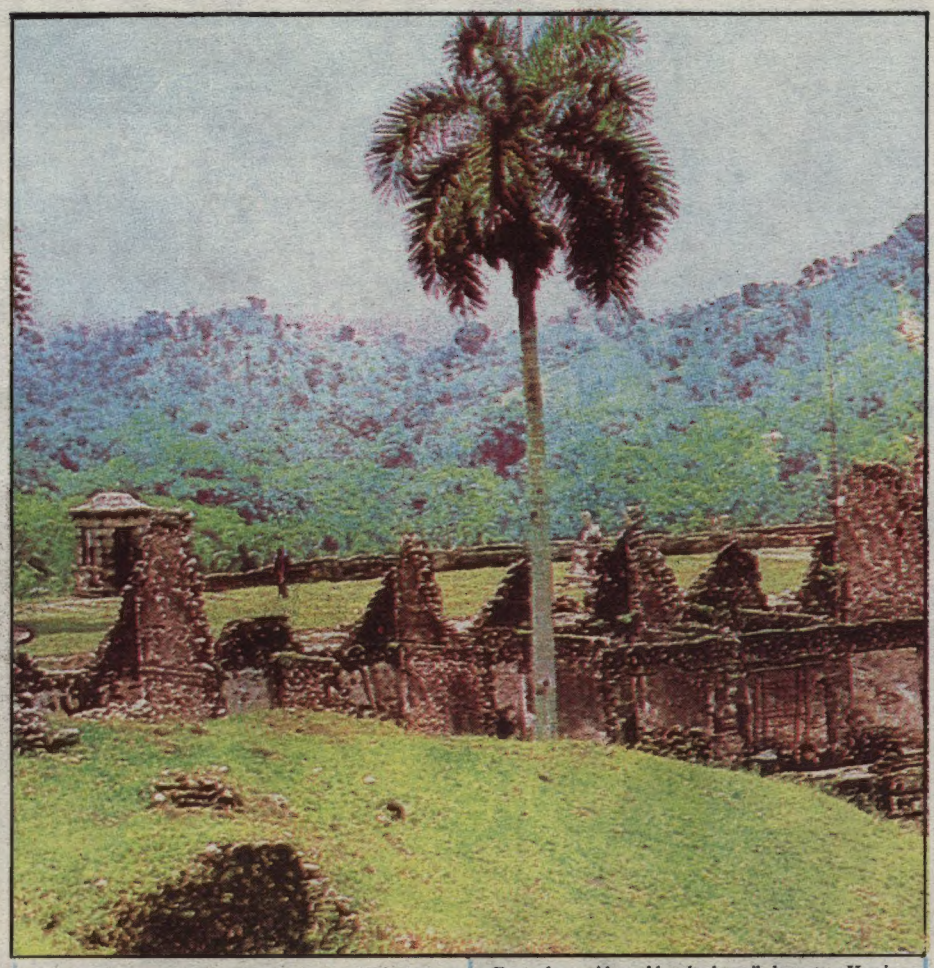

20 Mat 1980 tarihinde UNESCO Genel Başkanı M'Bow Haiti'deki Laferrière Hisarı, Gamsız Saray ve Les Ramiers Kalesi'nin bulunduğu harabelerin sit alanının korunmaya alınması için uluslararası bir çağrıda bulundu.

Haiti 1492 yılında Kristof Kolomb'un Karayib Denizi'nde keşfettiği adanın üçte birini oluşturmakta. Adadaki yerel Alakawu dilinde 'dağlık topraklar' demek olan Haiti'yi Doğu'dan Batı'ya doğru güneyinden ve kuzeyinden iki dağ silsilesi geçmekte.

Laferrière Hisarı, Les Ramiers ve Haiti Kralı Henri Christophe'un son ikâmetgâhı olan Gamsız Saray Haiti insanlarının yaşadıkları tarihe ettiği tanıklık ve mimarî değeri bakımından ayrı bir önem taşımakta. 1791 yılında başlatılan bağımsızlık mücadelesi 1804'te başarıya ulaşınca, hareketin öncüsü Jacques Dessalines Fransızlar yeniden saldırır korkusu ile komutanı Henri Christophe'a bir hisar inşa ettirmesini emreder. Yirmi bin işçinin istihdam edildiği inşaat dokuz yılda tamamlanır. 1806'de Dessalines'in ölümünde Haiti ikiye bölünür. 1811 yılında Henri Christophe kurduğu devlete Haiti Krallığı adını verir ve deniz ile hisarın arasında kraliyet ailesinin ikâmet edeceği, aynı zamanda da ülkenin yönetileceği bir merkez için Gamsız Sarayı yaptırır. 1820 yılında intihar eden yarı felçli kral hisara defnedilir.

979 metre yüksekliğinde bir tepeye ve bir hektarlık alana yaptırılan Laferrière Hisarı düşmanı sızdıracak herhangi bir gediğe yer vermeyecek, barış zamanında iki binlik, savaş zamanında ise, beş binlik bir askerî garnizonu barındıracak şekilde tasarlanmış. 365 toptan 200'ü yerinde bulunuyor. İki ilâ beş metre kalınlığındaki duvarların yüksekliği 27 metre. Ancak hisarın bu yetkin savunma niteliklerinden yararlanmaya hiçbir zaman gerek olmamış. Hisarın mimarının kim olduğu kesin olarak bilinmiyorsa da bunun askerî mühendis Henri Barré'nin eseri olabileceği tahmin ediliyor. Ancak, buranın da Gamsız Saray'da olduğu gibi kralın istek ve fantazilerine uygun olarak yapıldığı görülüyor.

Hisarın bulunduğu tepenin yamacındaki Millot köyü yakınında sekiz hektarlık bir alana yapılan Gamsız Saray barok ve asimetrik üslûbu ile doğaya tam bir uyum göstermekte. Ayna ve perdeleri, şatafatlı döşenişi ile, Avrupa stilindeki sarayın döşemeleri maundan. Oldukça karmaşık ve ileri bir teknik ile yapılan su tesisatının onarım sırasında bakıma alınarak kanallarının temizlenmesi öngörülüyor. Les Ramiers Kalesi'ne gelince yine hacette yararlanılacak bir savunma noktası olarak tasarlanmış ve konumu hisara hâkim olabileceği bir yere göre seçilmiş. Burası 1973 yılında yürütülen kazılar sırasında ortaya çıkmış.

1842 yılında meydana gelen deprem önemli hasara neden olmuş. Yüzyılı aşkın bir süre metruk kalan bu tarihî yapıları arsız otlar sarmış, korumasız kalan saray ve hisarı sular işgal etmiş, fırtınalar fethetmiş.

1978 yılında yayınlanan bir Başbakanlık bildirisi ile Haiti hükümeti dünyaca tanınan primitif resim ve sanatını geliştirmek amacı ile burasını bir kültür merkezi yapmak için onarım ve korumaya alacağını bildirmişti. UNESCO, Haiti hükümetine uzman tahsis etmiş,kendi uzmanları için de burs olanakları sağlamıştır. Ayrıca, yazar Alejo Carpentier'nin "Bu Dünyanın Kraliyeti" (Reino de este Mundo) adlı romanında anlattığı Gamsız Saray'ın onarımını M'Bow tarafından yapılan uluslararası çağrı sayesinde temin edilen para yardımı ile tamamlama olanağı yaratılmıştır.

USTALAR USTALAR USTALAR

Ayşe Özberki

Faik Arslan- Kurşuncu

— Kurşun işine nasıl başladınız Faik Usta?

— İşçilikten geldik. Vakıflarda ustaların yanında heves ettik. Bu işte 23 yıl hizmetim var.

— Niye özellikle kurşun işi seçtiniz?

— Müteahhitler bizi kurşun ustalarının yanına amele almıştı. Biz de ustalara saygı duyduk yanlarına girdik.

— Hangi ustaların yanında çalıştınız?

— Minareci Ethem Usta (1963 yılında 65 yaşlarında öldü). Göçmen Mahmut Usta (1970 yıllarında 60 yaşında öldü). Karagümrüklü Muhacir Sarı Kemal Usta, o da 1970 yılına doğru 65 yaşını geçkin rahmetli oldu.

— Sizi asıl yetiştiren usta kim?

— Bizi asıl yetiştiren usta Ethem Usta'dır. 1958 - 1963 yılları arasında yanında çalıştık. Dürüsttü. İyi bir minareci ustasi idi. Minareye ondan iyi çıkan yoktu. Vakıflarda bir zamanlar yedi minare ustası ve seksen işçisi vardı. 1960'tan sonra bunları tasnif ettiler.

— Ethem Usta'nın yanına girmeden önce nerede çalışıyordunuz?

— Müteahhit Mustafa Avşar'ın ustaları yanında çıraklık yaptım. Yine aynı ustaların yanına girdim Vakıflarda.

— Yaptığınız işleri sıralar mısınız?

— Türkiye'nin hemen hemen her yerinde çalıştık. Mevlâna Camii, Selimiye (Edirne), Sultanahmet, Süleymaniye, Elâzığ, Sivas, hepsini sayacak olursak bitmez. Vakıfların namına Türkiye'yi dolaştık. Ben daha çok kubbe yapar, kurşun eritme işlerine bakardım, pek minarelerde dolaşamazdım.

— Kurşun dökmenin güç yanları nelerdir?

— Zahmetli iş. Bir yandan ateş yanar, çok sıcak olur, bir yandan da su gibi kurşun akıtırsın. Dikkat etmezsen her an yanabilirsin. Seyredene güzel gelir ama tehlikeli iştir. Zehirlenmemek için bol bol yoğurt yeriz. Adam zehirlenir ama ölmez. Ben kendim zehirlendim, bunun zehiri adama peklik verir, çok zorlar.

— Kurşun eritme işi nasıl yapılır?

— Eski kurşunlar toplanır yeniden eritilir. Bunun yüzde sekiz zalyatı olur. Geri kalan bölümü yeni külçeler ile takviye ediliyor. Külçelerin bir kısmı Avrupa'dan geliyor, bir bölümü de buradan temin ediliyor.

— Dökülen kurşun plakalarının bir standardı oluyor mu?

— 1X1.5 metre ebadında, 2—3 santim kalınlığında ve 32-38 kilo ağırlığında olur. Bu plakaları döşerken bunları kenarlarından yedişer santim payı kıvırarak kenetleriz. Başlardan ise plakalar bir önceki plakanın 25 santim altına girer. Bu işçiliğin özelliği plakaların dama çivilenip, kenetleme sistemi ile birbirlerini tutması. Leğim yok.

— Çatılarda kurşun malzemenin altına özel bir malzeme kullanıyor musunuz?

— Saray çatılarında keçe kullanılır. Kubbelerin altında ise elenmiş toprak ve çamur sıva vardır, üzerine kurşun koydun mu, kurşun rahat eder. Bu malzeme tuğla ile kurşun arasında bir serinlik yapar. Kurşun yazın kendini salar, kışın kendini toplar, yani çalışır. O çamur sıva da onun döşeğidir.

— Çamur sıvanın özel bir tertibi var mı?

— Siyah bahçe toprağı elekte elenir, samanla karıştırılır, çamur bir gün dinlenir, özleşir. Şartnamelere göre sıvanın kalınlığı 5 santim olur. Sıvalar kuruduktan sonra iple çizer, taksimat yaparız. Taksimat alttan geniş olarak gelir, âlem de birleşir. Bu taksimata göre de kurşunlar yerleştirilir. Kubbe bir daha su geçirmez, iyi yapılmışsa 50-60 yıl ömrü olur.

— Çatı kaplamada kurşun kullanılmasının belirli bir nedeni var mı?

— Kurşun yumuşaktır, istediğin yere yatırırsın, bakırdan, saçtan olsa çatlar, kubbenin şeklini almaz. Onun için ecdadımız bunu düşünmüş, kabirleri nur olsun, sağolsunlar bize de ekmek kapısı açmışlar.

— Kubbelerin tepesinde nasıl çalışırsınız?

— Kırma merdiven yaparız, tepeden aşağı kadar uzanır, tepede âlemin ağıcına bir çivi ile bağlanır ve bu merkezden döner. Döne döne çalışırız, kendimizde ip bir şey yoktur, boyuna inip çıktığımız için ipe bağlı çalışamayız.Yukarılara çıkamayan çok olduğu için bu işin ustası da az olur.

— Topkapı Sarayı'nın kurşun dökümhanesinde çalışma koşulları nasıl?

— Şimdi silindir makineler var o daha düzgün plaka çıkarıyor ve daha da zahmetsiz. Burada ve Vakıflar'da bu işi biz insanların aya gittiği bir devirde Mimar Sinan'dan kalma yöntemlerle yürütüyoruz. Biz kurşunları hâlâ odunla eritiyoruz. 3.5 ton kurşuna 1 ton odun gider. 2-3 dakikada bir de bir plaka çıkarabiliyoruz. Kurşun çok çabuk donar. Beyazlansın diye kurşuna bir parça kalay atarız, çalışırken siyahlığından rahatsız olmamak için. Mastar çekerken, mastarın ağızına kurşun yapışmasın diye balmumu süreriz. Bir de plakaları tutmak için kalın eldivenler kullanırız.

— Bu işin fiyatı neye göre belirleniyor?

— Yerine göre 10-25 liradır kilo başına. Meselâ Sakıp Sabancı, Beylerbeyi'ndeki yalısının çatısında 30 ton kurşun kullandık.

— Çırak yetiştirdiniz mi?

— Vakıflarda 10-15 tane yetiştirdim, hâlâ çalışıyorlar. 3-5 senede bir çırak yetişir. En çok zorlandıkları kubbelere çıkıp gezinmeye alışmak. Bir de kurşun eritirken dikkat etmeyi yana yana öğrenirler. Vakıflar dağılmazsa bu sanat devam eder, bu sanata ancak devlet gücü yeter.

— Bu işe daha ne kadar devam edeceksiniz?

— Ben 58 yaşında Vakıflar'dan emekli oldum. 70'lime yakınım, elim ayağım tuttuğu kadar bu işi yaparım, sırf kahvelere gidip dedikodu yapıp boş oturmamak için.

— Son yapmakta olduğunuz iş ne?

— İşte üstünde bulunduğumuz damın tamirini yapıyorum. Mukaddem Soydaş'la. Topkapı Sarayı'nın Harem Dairesi Gözdeler bölümünün damı tahmin ediyorum 40-50 yıllık vardır. Benden başka kurşuncu ustası ile görüştünüz mü?

— Nuri Usta (Buriu) ile görüşmek istiyorduk, maalesef kalpten hastalanmış, hastaneye kaldırmışlar.

Füsun Alioğlu

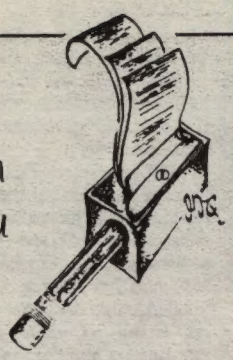

Koruma konusunda düşünceler ve Mardin

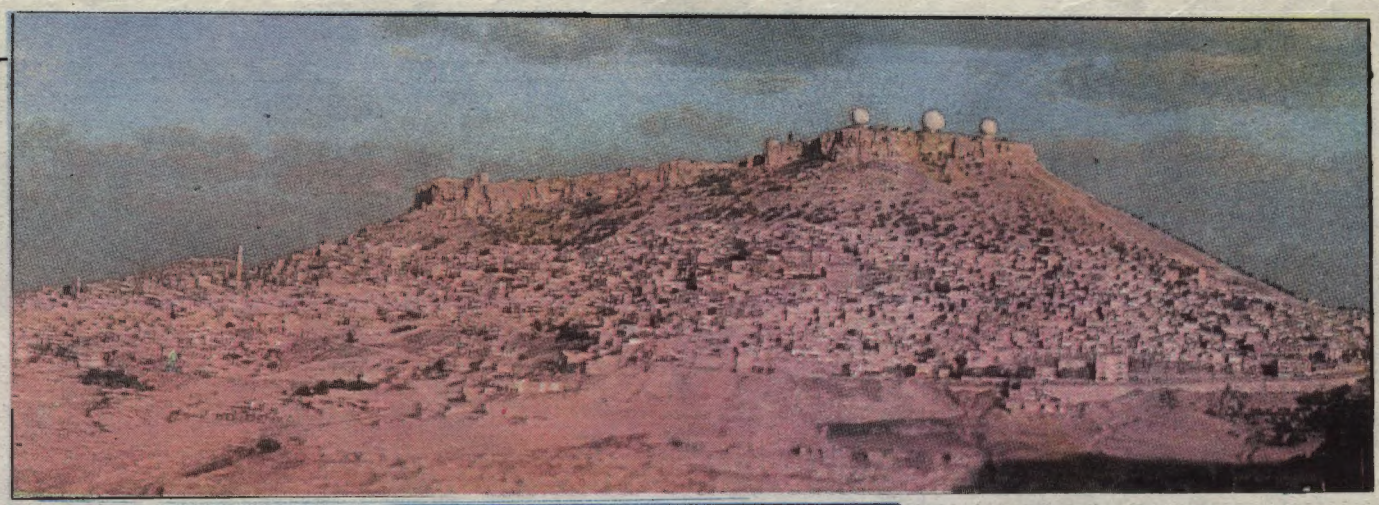

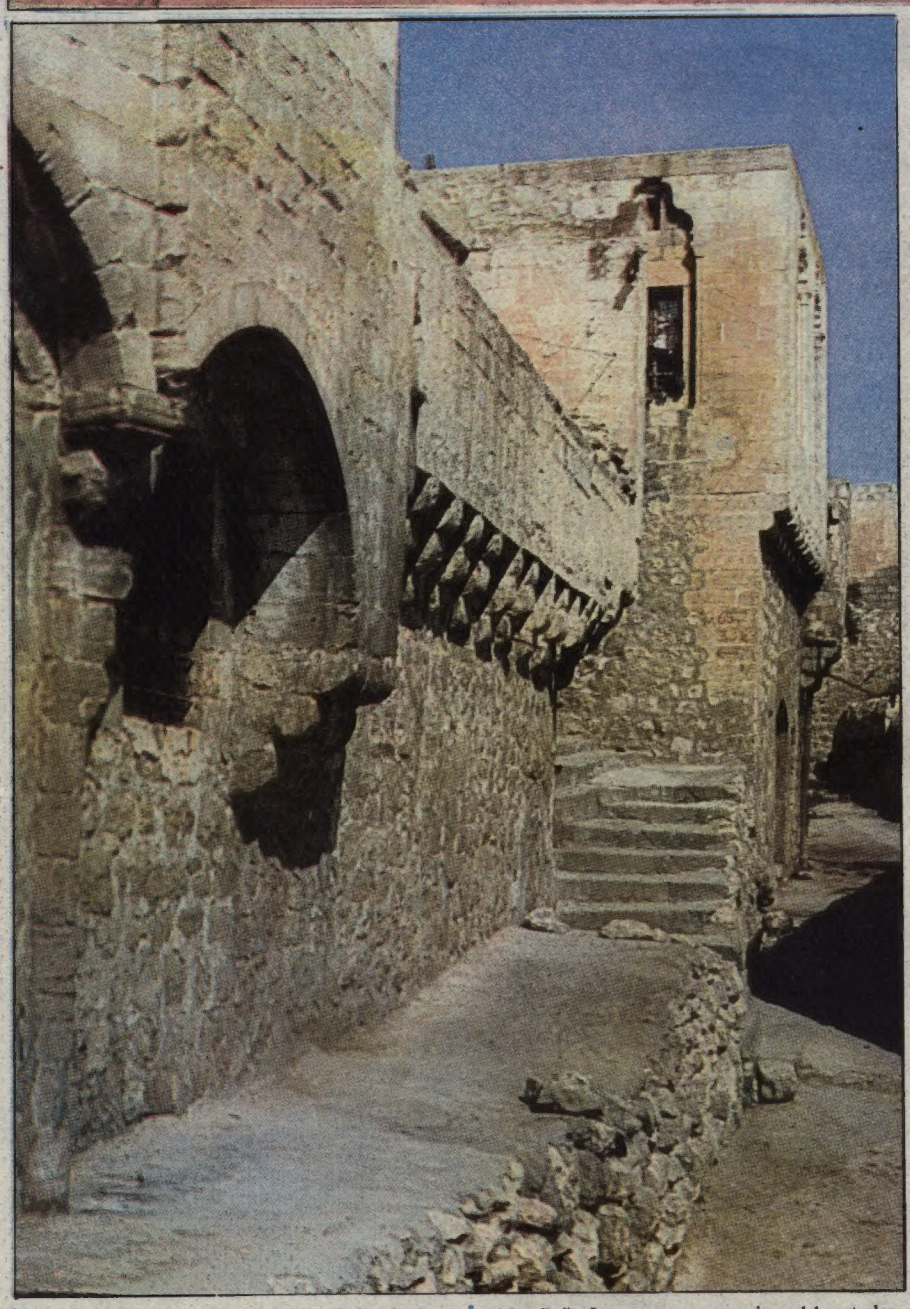

Sanayileşme ile beraber değişen toplumsal yapı, kentlere göç, bunlara getirilen geçici çözümler ve 20. yüzyıl şehirciliğinin gerekleri eski kent dokusunu kemirdiler. Yapılar yabancı oldukları işlevlerle yüklendiler. Sonunda tarihî kent yapısında onarılması güç, hatta imkânsız yaralar açıldı. Öncelikle büyük kentler, daha sonra küçük yerleşmeler bu geri dönülmez bozulmanın çizgisine girdiler.

İçinde yaşanan fiziksel çevre; sokağı,meydanı, anıtsal yapıları ve bunları kullanan insan ilişkilerinin karmaşıklaştığı bir olgu olarak ortaya çıkar. Yapı kendi özelliklerinden ve çevresiyle olan karşılıklı ilişkilerinden anlam kazanır. Zaman içinde fiziksel çevrenin değişmesi kaçınılmazsa da bu değişim yapıyı çevresinden soyutlayarak tek başına bırakmamalıdır. Günümüzde sıkça rastlanan bu tür uygulamaların sürekliliği sonunda, kentte heykel niteliği kazandırılmış anıtsal yapılar dışında tarihî mirasın kalmaması tehlikesini içerir. Yalnızca anıtsal yapıların korunmasıyla kültür mirasına bütünsel bir çerçevede sahip çıkılamaz. Bu bağlamda, anıtsal yapılarla birlikte mimarlık pratiğinin özgün örnekleri de (konutlar, kervansaraylar, hamamlar v.b.) korunmalıdır.

Mimarinin tarihsel bünyesini korumanın kültürel boyutunun yanı sıra ayrıca, ekonomik boyutu da vardır. Türkiye gibi mevcut yapı potansiyeli olan bir ülkede çağdaş koruma kriterleriyle yapıların yorumlanarak yeniden kullanımının, yeni yapı inşa edip, kullanmaktan ekonomik olacağı açıktır.

Eski Eserler Yasası'nın çıkması ile toplu koruma kararları destek kazanmıştır. Çok yeni olan bu tarihe kadar Anadolu, bünyesinde oluşan genel tahribata karşın geleneksel ölçü ve ilişkileri içeren yerleşmelere hâlâ sahiptir. Güneydoğu Anadolu'nun Dicle ve Fırat havzalarında, Mazı Dağı güney yamacında yer alan Mardin'i de bu yerleşmelerden sayabiliriz. Tam bir ortaçağ kenti özellikleri taşıyan Mardin kötü kentleşmeden payını almasına karşın, henüz geleneksel şehir dokusunun etkili olduğu bir görünümdedir. Mezopotamya ve Anadolu gibi eski yerleşmelerin ortaya çıktığı iki önemli merkezin arakesitinde bulunması, kentte bu bölgeye özgü bir kültürel yapının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Mimari oluşumunda Güneydoğu Anadolu'nun karakteristik özelliklerini taşımakla birlikte, yerleşimindeki özgünlüğü ile anlamlıdır.

Düşeyde birbirlerine merdivenlerle bağlanıp, sert gölge veren taş döşeli dar sokakları, birkaç nesli bir arada yaşayan feodal aile yapısını barındırmış; yer, yer büyükçe bir adayı kaplayan iki-üç katlı teras evleri, camileri, kiliseleri, medreseleri, çarşısı ile ilginç bir yerleşmedir Mardin.

Malzemenin taş oluşu, bölgedeki tahribatın hızını bir ölçüde kesmesine karşın; sosyal, ekonomik, kültürel değişmeler bu kentin de yapısını etkileme sürecindedir. Değişen şartlar kendi yaşam biçimi doğrultusunda kenti yönlendirmeye çalışmaktadır. Örneğin, eski konaklar çekirdek aileye hizmet verecek şekilde bölünmekte, az da olsa bazı işkolları konut aralarına sızmaktadır. Nüfus ile birlikte artan konut talebi kent dokusunun önemli tahrip ögesi olurken, Türkiye'nin sanayii en az gelişmiş kentlerinden olması, bu faktörün bölgede etkin tahrip unsuru haline gelmesini önlemiştir.

Kenti bir baştan diğer başa ikiye bölen asfalt bir yol, konut birimleri arasında yer yer yükselen betonarmenin başarısız örnekleri, kendi iç ilişkileri içinde olgunlaşmış bir strüktürün kıyısına, köşesine zorla sıkıştırılan yeni kentin gereksinmeleri, şehrin genel yapısında ve siluetinde estetik, kültürel ve işlevsel kaygıdan uzak bir görünüme bürünmektedirler. Sadece bu başarısız müdahalelere değil, modern kent kaosuna bakıp, geleneksel kent dokusunda yöresel verilerin, malzemenin, kültürün böylesine yorumlanmasına şaşmamak mümkün değildir.

Daha önce vurgulandığı gibi, zamanla fiziksel çevre değişime uğruyor. Uygulamaların da bu değişimlere cevap vermek durumunda olması gerekmektedir. O zaman iki seçenek beliriyor. Ya, açıkça yapıldığı gibi, tarihî kent merkezini kullanmak, ya da yeni kent merkezini daha başka bir yerde aramak. Çağımızın kent imajına geçmişin kendi dinamiklerinde oluşmuş bir yerleşmenin tüm boyutlarıyla cevap verebilmesi mümkün olamayacağına göre, yeni kentin öğelerini tarihî merkezin dışında bir yerde planlamak ve eski kenti yüklenebileceği işlevlerle yaşama katmak çözüm olabilir. Bu tür bir uygulama her ne kadar ilginç görünüyorsa da, yaşama katmak olgusunun altı çizilmeli ve genel planlama ile dengesinin çok hassas olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Koruma konusundaki bu genel yargılara karşın, her yerleşme kendi koruma kararında özgün yapısı ile en etkin öge olmalıdır. Mardin örneğinde ise; kent, niceliksel ve niteliksel özellikleri ile bütününde uygulanacak bir koruma kararını destekler görünmektedir. Mazı Dağı güney yamacı, ne sanayie ne dekonut alanlarına izin verecek durumda değildir. Sanayileşme kendine düz alanları seçmekte, örneğin; bu bölgede Mezopotamya ovasına yerleşmektedir. Mardin'de halen yürürlükte olan yapı yapma yasağı ile konut talebi doruk noktasına ulaşmıştır. Tarihî çevre taşınmazları içinde yer alan insanların kullanma hakkını toptan kaldırmak ya da kısıtlamakla sorun çözülemeyeceğine göre, kent içinde yer alan konut birimleri ve diğer yapılar sıhhileştirilerek hizmete sunulmalı, ayrıca bunun yeterli olamayacağı gözönüne alınarak, kent dışında yeni yerleşme alanları planlanmalıdır. Gelişmekte olan kentin yeni gereksinimlere ne ölçüde cevap vereceği sistemli bir etüd sonucunda ortaya çıkacaktır.

Örnekler, çağın koşullarına uymamış ya da uydurulmamış yapıların fiziksel olarak yıkılıp gittiğini göstermektedir. Camilerin günümüze değin sağlıklı gelebilmeleri ancak dinsel duyguların sürekliliği ile açıklanabilir. mimari miras; tek yapı, külliye, sokak, kent... Hangi ölçekte olursa olsun, sadece geçmişi simgelediği veya geçmişe özlemi dile getirdiği için korunmamalıdır. Korunmasının daha anlamlı nedenleri olmak gerekir. Bu nedenler, yaşamın tüm koyutlarıyla kesişebilen, çakışabilen, programların uygulanabilmesinde aranmalıdır.

ESKİ ESERLERİ KORUMAK AMACIYLA OLUŞTURULAN KURUM ve KURULUŞLAR

Ülkemizde eski eserlerin korunması ve onarılması konusunun kurumsal düzeyde ele alınması, Avrupa ülkelerinin bu yöndeki çabaları yanında oldukça yenidir. Kurumsal düzeyde ilk çabalara Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde rastlıyoruz. Bu dönemde Evkaf Nezareti (Vakıflar Bakanlığı) bünyesinde bir Heyet-i Fenniye (teknik kurul) oluşturulmuş ve bu kurul Evkaf ile ilgili her çeşit inşaatın, yani eski anıtların onarımı veya yenilerinin yapılması ile görevlendirilmiştir. Yine bu dönemde Maarif Vekâleti'ne (Milli Eğitim Bakanlığı) bağlı olarak kurulan Müze-i Hümayunlar Genel Müdürlüğü de müzelerde korunabilecek kıymetli sanat ve tarih eserlerini toplamaya ve mevcut anıtları korumaya çalışmıştır.

Her iki kuruluş da gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu ekonomik ve politik koşullar, gerekse uygulamayı destekleyecek yasal düzenlemelerin yetersizliği nedeniyle, yurt çapında fazla bir etkinlik gösterememiş, ancak İstanbul'da, dönemin ünlü mimarlarından Mimar Kemalettin Bey'in titiz çabalarıyla Sultanahmet, Fatih, Ayasofya, Yeni Cami gibi büyük külliyelerle daha birçok küçük cami ve mescit onarılmıştır.

Cumhuriyet döneminde ise, Maarif Vekâleti'ne bağlı Müzeler Dairesi, tarihî eserlerin korunması için bazı tedbirler almasının yanı sıra, konuyla ilgili bir de teşkilât kurmuştur. Ankara'da kurulan Anıtları Koruma Komisyonu ve bu komisyon bünyesinde oluşturulan Röleve Bürosu'nun yanı sıra, İstanbul Müzeleri Genel Müdürlüğü ve bu müdürlük bünyesindeki Eski Eserleri Koruma Encümeni ve müzeler de Maarif Vekilliği Müzeler Dairesi'ne bağlanmıştır.

Eski eserlerin korunmasıyla ilgili uygulama uzun yıllar bu kuruluşlar eliyle yürütüldükten sonra, 2 Temmuz 1951 tarihinde çıkarılan bir yasayla Anıtlar Yüksek Kurulu kurulmuştur. Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan Anıtlar Yüksek Kurulu, tarihî eserlerin bakımı, onarımı, korunması ve restorasyonuyla ilgili ilkeleri ve bunlara ilişkin programları saptamak, uygulamayı genel olarak takip etmek ve bu konuda bilimsel görüş belirtmekle görevlendirilmiştir.

23 Temmuz 1983 tarihinde yürürlüğe giren Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Anıtlar Yüksek Kurulu lağvedilmiştir. Yeni yasa 51. maddesiyle, eski eserlerin korunması ve onarımının, Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı olarak kurulacak "Taşınmazın Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu" ve Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın tesbit edeceği bölgelerde kurulacak "Bölge Kurulları" eliyle yürütülmesini hükme bağlamıştır.

ŞEHİR, TARİH, KÜLTÜR

TARİH İÇİNDE GÖREME VE ÇEVRESİ

Yazılı kaynaklar, karanlık devirden sonra karşımıza çıkan yüzyıllarda, İç Anadolu'nun doğusunda Kapadokyalıların yaşadıklarından söz eder. İlk çağlarda, günümüzdeki adlarıyla Çorum, Yozgat, Sivas, Malatya, Kayseri, Nevşehir, Kırşehir, Niğde illeri ve bunlara komşu olan Amasya, Tokat, Maraş, Adana, Konya illerinin kimi bölgeleri Kapadokya'nın sınırları içindeydi. Kapadokya adının kökeni üzerine Prof. Dr. Nezahat Baydur şunları yazar (1): "Heredot (VII, 72), Strabon (XVI, 1, 2) ve Plinius' (NH VI, 2)'dan Kapadokya halkına Leukosyroi (Beyaz Suriyeliler) adı verildiğini öğrenmekteyiz. Plinius (VI, 3, 2) bu Beyaz Suriyelilerin Kapadok (Kızılırmak'ın bir kolu) nehrinden ötürü Kapadokyalılar adını aldıklarını bildirir. Bu isim Pers kaynaklarında Katpatuka şeklinde geçmektedir. İsmin kökünün nereden geldiğini bilmiyoruz. Bazı bilginler Persçe'de bu sözcüğün 'güzel atlar ülkesi' anlamına geldiğini kabul ederler... Kapadokya çok eski çağlardan bu yana atçılığı ile ün yapmış olduğuna göre 'güzel atlar ülkesi' adı mantığa son derece uygun ise de bizce, sağlam bir temele dayanmaktan yoksundur."

M.Ö. 13. yüzyılda Kapadokya halkı değişik kökenlerden (Hattiler, Hititler, Luwiler, Phryg'ler) oluşuyor, Herodotos zamanında ve daha sonraları ise burada Grekçeye benzemeyen, kendilerine özgü bir dil kullanan bir halk yaşıyordu.

Hitit İmparatorluğu yıkıldıktan sonra Kapadokya'nın güneyinde Hitit beylikleri kurulur, daha sonraları ülke Asurluların, Medlerin ve Perslerin egemenliğine girer. Persler yönetimine girdikten sonra ikiye bölünerek 80.000 km²'lik bir alanı kaplayan güney bölgesi asıl Kapadokya olur. Herodotos (V. 52, 53) Sardes'ten Susa'ya değin uzanan Kral Yolu'nun Kapadokya'dan geçen bölümünden söz ederken "Kraliyet Yolu parasang olarak daha iyi ölçülürse ve bir parasang otuz stad (2) hesap edilirse... Kapadokya içinde yirmi sekiz konak, yani dört yüz parasang gidilir" der (3). Kapadokya, M.Ö. 2. yüzyılda ilk kurulan Roma eyaleti olan Asia Eyaletine katılır. Bir yandan Hıristiyanlık yayılırken, öte yanda yüzyıllardır tapım gören İranlıların Zerdüşt dini de Romalıların dininin yanı sıra etkisini sürdürür.

Kapadokya'daki ilk Hıristiyanlık merkezlerinden biri Caesarea Mazaca (Kayseri)'dir. Kayseri'nin güney batısında Ürgüp, Göreme, Avcılar, Ortahisar ve Üç Hisar da tarihsel kalıntıların çok zengin olduğu yerlerdir. Ürgüp yöresinin erozyon havzası, kuzeyinde bulunan Kızılırmak'a doğru alçalan eski bir platodur. Bölgede yumuşak volkanik tufadan oluşan ovaların kimi yerlerine tufa, daha dayanıklı taşlarla birleşir; hemen hemen üç metreye değin yükselen çeşitli yüzey biçimleri oluşturur. Tufadan oyulmuş Ürgüp'teki ve Göreme'deki (eski Korama) kiliseler (örneğin Elmalı Kilise, Barbara Kilisesi, Yılanlı Kilise, Karanlık Kilise ve Tokalı Kilise) İncil'den ve Apocryphadan alınmış sahnelerin betimlendiği fresklerle bezelidir. Kimileri de geleneksel Bizans dinsel mimarlığını yansıtır. Kiliselerin planları birinden ötekine değişmekle birlikte Anadolu platosuna özgü olan tipe daha çok rastlanır: Bu, nefi bir apsisle biten tiptir. Bu tipin yanı sıra çapraz nefli, çoğunlukla birinin gömü yeri olarak kullanıldığı çift nefli ya da haç biçimli planlı tipler de vardır.

En eski kiliselerden birçoğu İkonoklazm dönemine tarihlenir (8. yüzyıl ile 9. yüzyılın ilk yarısı). Bu dönemden sonra yapılan onarımda bezemeler ikonografik bir karakter kazanır; duvarlar, kemerler, payeler, sütunlar ve başlıkları canlı renklerle resimlendirilir. Kapadokyalı sanatçılar, bu resimlerde kimi kez pathetik yorumlar yer alsa bile, gerçekçiliğe yönelerek geleneksel Bizans resmine ve minyatürüne başkaldırırlar.

(1) Prof. Dr. Baydur Nezahat, Kültepe (Kaneş) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar (En Eski Çağlardan İs. S. 395 yılına kadar), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 1519, İstanbul, 1970, s. 114-115).

(2) Parasang: 30 Stad: 5.328 km. (İran ölçüsü).

(3) Herodotos, Herodot Tarihi, Türkçesi M. Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973, s. 310.

Nur Nirven

Profil

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa

Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük imarcı şahsiyetlerinden biri olan Damat İbrahim Paşa'nın 12 yıl 4 ay 22 günlük sadaret dönemi Lale Devri diye bilinir. Ürgüp'ün Muşkara köyünde 1660 (?) yılında dünyaya gelen sadrazam imar hareketlerinin yanı sıra devlet teşkilâtını da düzeltmek için uğraşmıştır. Eski Ürgüp kazasını, doğum yeri olan Muşkara'yı Nevşehir adıyla kaza merkezi haline getirerek, değiştirmiş, bu arada camii, medrese, kütüphane, hamam, çeşme gibi yapılar yaptırmış. Ürgüplülerin gönlünü almak için ise 40 kilometre öteden Kavak Köyü'nden su getirmiş ve 18'e yakın çamaşırhanesi, bekleme yeri olan çeşme yaptırmış. Çoğu İstanbul, Nevşehir ve Ürgüp'te olmak üzere birçok darülhadis, mescit, sebil kütüphane, hamam, çeşme gibi yapılar yaptırmış. Bunlardan Sadâbâd Camii, Hocapaşa ve Şehzadebaşı'ndaki yapılar en ünlüleridir. Patrona Halil isyânında 30 Eylül günü Sultan tarafından boğdurulan İbrahim Paşa Şehzadebaşı'ndaki sebilin yanında yatmaktadır.

Şehir anahtarları

Güvercinlik

Göreme yöresinde yerlilerin 'kuşluk' da dedikleri güvercinlikler kumlu toprağın verimini artırmak için güvercin gübrelerinin toplandığı kovuklardır Yöredeki peri bacalarına oyulan kovukların yalnızca güvercinlerin çıkıp girebileceği ufak percereleri vardır. Bazen bu minik pencerelerin etrafı beyaza boyalı ve primitif şekillerle süslüdür. Güvercinliğin sahibi yılda bir veya iki kere güvercinliğe girer ve değerli gübreyi toplayarak güvercinliği yine kapatır. Diğer zamalarda güvercinler çıkıp gitmesin diye bunları rahatsız edilmemesine özen gösterilirmiş. Eski yerleşimlerin bir kısmı ve bazı kiliseler bir zamanlar güvercinlik olarak kullanılmış ancak zamanla yapay gübre kullanımının yaygınlaşması ve güvercin gübresinin çok pahalıya mal olması nedeniyle bölgedeki güvercinlikler gözle görülür bir şekilde azalmıştır.

Bir kitap

"Bir Zamanlar İstanbul"

Balıkhane Nâzırı Ali Rıza Bey'in bir gazetede yayınlanan tefrikalarından N. A. Banoğlu'nun derleyerek hazırladığı "Bir Zamanlar İstanbul" 1922 yılında yayınlanmış. "Bir Zamanlar İstanbul"da XIX. yüzyıl sonu insanlarından ve onların yaşam biçimlerinden yola çıkarak, birçok kesitten alınmış gelenek, değerler sıcaklık ve hasretle anlatılıyor. Nitekim Balıkhane Nâzırı Ali Rıza Bey, kitabın bir yerinde "millî hikâyeler geçmişin meçhulleri arasında kayboluyor. Buna ise gönlüm razı olmuyor" diyor. Ali Rıza Bey, mahalle çocuklarının oyununu, diş çeken berberleri, tiryakileri, esrarkeşleri, kopukları anarken efendileri, hoşsohbetleri ve nedimleri "Bugün yerle bir olan o nâdir kişilerin hayâli hâlâ hatırımdan çıkmamıştır" sözleri ile anlatıyor.

Korunmanın mantığı ve korunmada ölçüt sorunu

Aykut KÖKSAL
Y. Mimar
İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi
Araştırma Gör.

Roland Barthes kentin bir söylev, gerçek bir dil olduğunu söylüyordu. Barthes'in sözleri özellikle korunması amaçlanan kent için, yani endüstri devrimi öncesinin, tarımsal dönemin kenti için geçerlidir. Gerçekten de tarımsal dönem kenti, dilbilimcilerin, yapısalcıların tanımladıkları anlamıyla bir **yapı** (structure), ya da başka bir deyişle bir **dizge** (système) oluşturur. Adnan Onart'ın deyişiyle **yapı**'nın ayırıcı özelliklerinden ilki toplumsallığıdır. **Toplumsal** nitelemesi **yapı**'nın toplum içinde ortaya çıktığını, birleyleri aştığını belirtir. Bireylerin uzlaşmasına dayanmasına karşın, bireyin tek başına oluşturamayacağı, biçimlendiremeyeceği bir kuruluştur **yapı.** Geleneksel kent **yapı**'nın bu özelliğini doğrular; tarımsal dönemin **kent tasarımcısı** yoktur, kentsel yapı oluşumuyla, varoluşuyla **bilinçdışıdır.**

Yapı'nın koruma bağlamında bizi ilgilendiren asıl önemli özelliği ise öğelerinin ancak başka öğelerle kurdukları ilişki sonucunda anlam kazanmalarıdır.

Kentsel yapıyı oluşturan öğelerin kentsel dizge bağlamında kendi başlarına bir değerleri yoktur, ancak dizge içinde belirli bir yer tuttukları için değer kazanırlar. Bu yüzden kentsel yapı bağıntılardan oluşan bir denge durumudur. Bir öğenin değişmesiyle bütün dizge de değişir. Görüldüğü gibi kentsel yapının temel özelliği **bütünsellik**'tir ve bu bütünsellik öğelerin toplanına, yığınına indirgenemez.

İşte, tarihsel kentte korunması gereken tek tek birim öğeler değil, öğeler arasındaki zorulu ilişkiler düzeniyle bir bütündür. Korumacıların **tarihsel çevre** ya da **tarihsel doku** diye adlandırdıkları, belirli bağıntılar düzeniyle tanımlanan kentsel yapıdan başkabir şey değildir aslında.

Tarihsel kenti, bütünsel biryapı, bütünsel birkuruluş olarak görmek koruma kararlarını da doğru olarak yönlendirecektir. Böylesi bir bakışta tek birim öğeye ilişkin estetik değerler korumayı belirleyen temel yönlendirici olmayacaktır, çünkü korunması amaçlanan birim öğeler değil, öğelerin örgütlenme mantığıdır. Tek tek yüksek estetik değerler göstermeyen öğelerden oluşmuş bir bütünü korumak, yine korumacıların deyişiyle, bozulmuş bir dokuda yapayalnız kalmış ve tüm anlamsal değerini yitirmiş **güzel bir konak**'ı korumaktan daha önemlidir.

Kentsel yapı öğelerinin örgütlenme mantığını, ilişkiler düzenini korumak bu düzeni kavramayı da zorunlu kılar. Bu ise ancak öğeler arasındaki dizim (syntaxe), eklemlenme (articulation) ilişkilerinin çözümlenmesiyle olanaklıdır. Görüldüğü gibi koruma yalnızca bir **rölöve ve restorasyon** sorunsalı değil, bunu aşan çok özel bir uzmanlık alanıdır. Onarım ise ancak son aşamada devreye girecek teknolojik boyuttur.

Kente kimliğini veren anıtlar, yani **kentin simgeler dağarı** da yine bu bütün içinde belirli bir anlamlama düzeyi oluştururlar. Yapısal bütünlüğünü yitirmiş kentte anıtın da simgesel ve kimlik verici niteliği ortadan kalkar.

Bir kentin tarihsel topografyası da yine kentsel mekânın örgütlenme mantığına gizlidir. Bugün görünürde tek bir parçası kalmamış bir sorun izi yola dönüşmüş, yol ise kentsel dokuda yapı kurucu (structurant) öge olarak, yalnızca ulaşımı sağlayıcı bir öge olmanın ötesinde kente tarihsel kimliğini veren simgelerden biri olmuştur. İstanbul'un Bizans çağındaki portikli yolları ise bugün hâlâ kente kimlik veren ögeler olarak yaşarlar. Korumacı bu yolları işlevselci şehirciliğin bakışıyla göremez. Yine İstanbul'un topografik yapısına tarihsel boyutu ekleyen **teraslar,** öteki kentsel ögelerle bir bütün oluştururlar.

Korumanın ikinci bir boyutu ise yeni tasarımların da yine koruma mantığı içinde ele alınmasıdır. doğal olarak burada dabirim öge ölçeğinden önce kentsel ölçekteki tasarımlar söz konusudur. Tarihsel kentin, işlevselci şehirciliğin düzenleyici kararlarıyla değil, tarihsel yapının okunmasıyla, kentsel bütünün çözümlenmesiyle planlanması zorunludur.

Kısacası, tarihsel kenti yapısal bir bütün olarak görmek **korumada ölçüt** sorununu da açıklığa kavuşturacaktır. Kentsel yapının okunması, yalnızca varolanın korunması için değil, tüm yeni tasarımlara da doğruluğunu tarihselin mekânsal kuruluştaki sürekliliğinde arayan tek yolu gösterir.

Kenti **kent yapan** öğeler bütününün tüm örgütlenme mantıklarıyla korunması tarihsel kentin tek kurtuluş seçeneğidir.

S O.S GÖREME

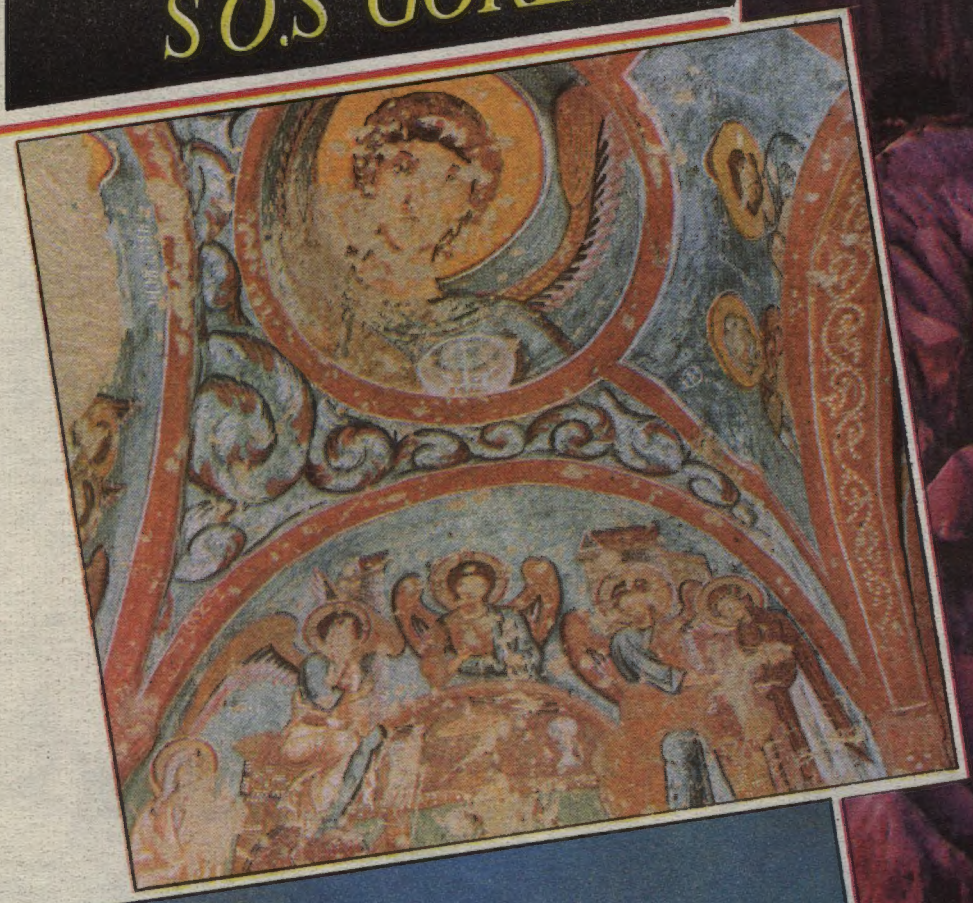

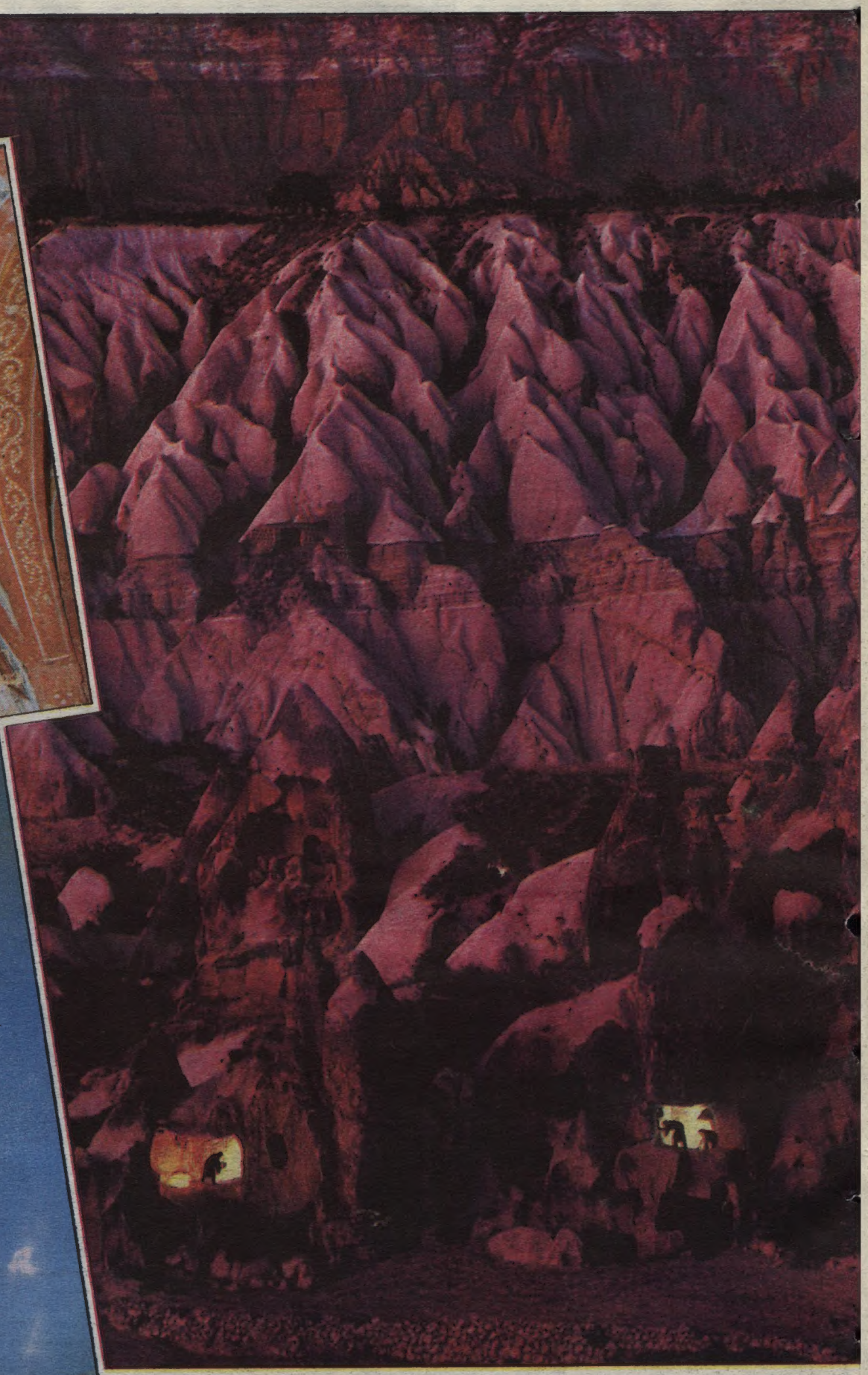

Göreme'nin korunma açısından
neden ayrıcalıklı bir yer tuttuğunu anlamak için, bu yöreye
bir gezi düzenlemeniz yeterli olacaktır.
Gerçekten de, bölgedeki anıtsal değer taşıyan yapıların büyük çoğunluğu
çöküşün eşiğindedir ve her geçen yıl tahribat oranı katlanarak artmaktadır.
Bu bakımdan Göreme'de tam anlamıyla alârm zillerinin çaldığı
ve bu görkemli doğa/tarih işbirliğinin
bir an önce korunmaya alınması gerekirliğinin açıklık taşıdığı
tartışılacak yanı olmayan bir olgudur.